

UNITÁRIUS ÉNEKESKÖNYVEK

Pap Balázs¹

Az 1602. évi énekeskönyv újdonságai

A 16. század protestáns énekeskönyveinek egymás közötti kapcsolatait egyelőre nem sikerült kielégítő mértékben feltérképezni. Ez nem azt jelenti, hogy fontos állítások és megfigyelések híján lennénk. Számos tudós dolgozat és monográfia járult hozzá ahhoz, hogy élesebben lássuk a gyülekezeti énekanyag tovaterjedésének folyamatát, alapvető kapcsolódási pontjaikat. A teljesség igénye nélkül: Schulek Tibor² a váradi 1566-os énekeskönyv hasonmás kiadásához írt tanulmányában felvázolta a 16. századi nyomtatványok sztemmavázát; Borsa Gedeon az RMNy átfogó feldolgozásai mellett a Huszár Gál-féle énekeskönyv fakszimile kiadásához írt utószavában³ a gyengébbnek látszó kapcsolatokat mára már lappangó kéziratossal vélte megerősíteni; H. Hubert Gabriella⁴ a gyülekezeti énekről írott monográfiájában az egyes kötetek adatgazdag és érzékeny leírásai mellett egy hálózatos megközelítést vázol, Klaniczay Tibor,⁵ majd később Ács Pál⁶ épp a most szóban forgó *Újfalvi-énekeskönyv* filológiájának alapjait fektették

¹ PAP Balázs (1975) a Pécsi Tudományegyetem Klasszikus Irodalomtörténeti- és Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszékének adjunktusa. Elsősorban régi magyar versekkel foglalkozik.

² SCHULEK Tibor, *Kísérő tanulmány = A keresztyéni gyülekezetben való isteni dicséretnek, Várad 1566*, ed. facs. szerk. VARJAS Béla, Bp., 1975.

³ *Huszár Gal: A keresztyéni gyülekezetben való isteni dicheretec. A keresztyeni gyülekezetben való regveli eneklesec, ... az Kalmanczehi Marton mestertoel magyarrá fordítatot psalmusockal egyetembe* kiad. VARJAS Béla, tan. BORSA Gedeon, Bp., 1983 (Bibliotheca Hungarica Antiqua, 12).

⁴ H. HUBERT Gabriella, *A régi magyar gyülekezeti ének*, Bp., 2004.

⁵ KLANICZAY Tibor, *Újfalvi Imre és az 1602. évi énekeskönyv = Uő, Reneszánsz és barokk*, Bp., 1961, 151–182.

⁶ *Újfalvi Imre Keresztyéni énekek*, kiad. KŐSZEGHY Péter, tan. ÁCS Pál, Bp., Balassi, 2004 (Bibliotheca Hungarica Antiqua, 38).

le. Mindannyian elemi fontosságú kérdéseket tisztáztak, de a hatalmas méretű énekanyag mozgásának még mindig csak főbb áramlatait láthatjuk, apró – ám vélhetően fontos – részletek továbbra is rejtőznek szemünk előtt.

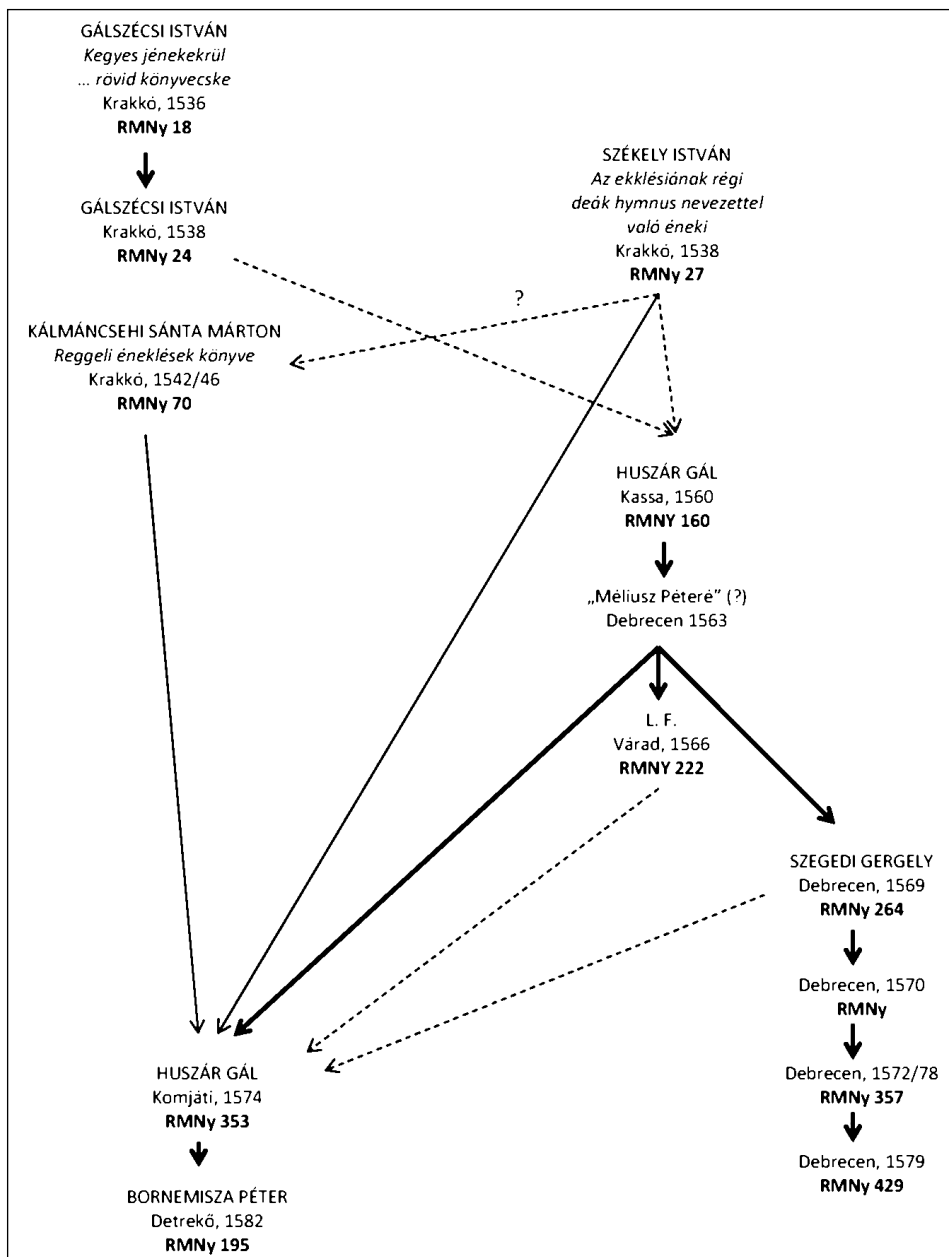
Ahhoz, hogy pontos képet alkossunk a tizenhatodik századi vershagyaték szám szerint és korabeli úzus szempontjából is legmeghatározóbb anyagáról, aprólékos mikrofilológiai vizsgálatra van szükség, s noha egy ilyen vizsgálat komoly eredményekkel kecsegtet, a válaszokhoz a komplett énekanyag forrásonként való feldolgozását igényli. A feldolgozás megkezdődött, de jövőbeli lezárultáig is kínálkozik esély plauzibilis sejtések megfogalmazására. Bizonyos kötetek esetében a mennyiségi mintavételt alkalmasint minőségi mintavételre lehet cserélni, és az ilyen jól megválasztott betörési pontokon ejtett szövegösszevetések vázolhatnak valószínű kapcsolatokat.

Ez viszonylag egyszerűen szemléltethető például a *Várad énekeskönyv* szerkesztésén. A *Várad énekeskönyv*ben két vers kétszer is szerepel. A titokzatos L. F. monogramú szerkesztő (Laurentius Fronius)⁷ figyelmetlenségének szokás be tudni ezt a szerkesztési hibát, ahogy általában az egy-egy kötetben szereplő ismétlődések esetében emberi mulasztásra gyanakszunk. És a jelenség nyilvánvalóan szerkesztői figyelmetlenségről is árulkodik. De szerencsére egyébről is.

Schulek Tibor – még a Huszár Gál-féle 1560-as énekeskönyv előkerülése előtt készített – sztemmája szerint a *Várad énekeskönyv* mára már nem rekonstruálható, de a Huszár Gál 1560-as kiadására támaszkodó, Méliusz Juhász Péter-féle debreceni énekeskönyvből származna, és belőle egyenes ági leszármazás nem, csak szaggatott vonal indul ki, vagyis Schulek egyetlen későbbi énekeskönyv közvetlen forrásának sem tételezi.⁸

⁷ A monogram feloldásáról és a *Várad énekeskönyvről* legutóbb ld. FEKETE Csaba, „... vyonnan oregbitetek, es emendaltattatak...” A *Várad énekeskönyv* (1566) „szerkesztése” = GHESAURUS, *tanulmányok Szentmártoni Szabó Géza hatvanadik születésnapjára*, szerk. Csörsz Rumen István, Bp., reciti, 2010, 247–270., <http://rec.iti.mta.hu/rec.iti/Members/szerk/ghesaurus-1/Fekete-Ghesaurus.pdf> (Letöltve: 2017. június 25.)

⁸ A sztemma forrása: SCHULEK Tibor, Kísérő tanulmány = *A keresztyéni gyülekezetben való isteni dicséreték, Várad 1566*, ed. facs. szerk. VARJAS Béla, Bp., 1975.

Tekintsük a duplán szereplő versek egyikét, a *Dávid prófétának imádkozásáról* incipitű Szegedi Gergely-féle zoltárparafrázist. (RPHA 242) Az első hasámban Huszár Gál 1560-as kiadásának szövege, középen az egyik, jobb szélén a

másik váradi szövegvariáns szerepel. Látható, hogy a két változat, ha nem is oly nagy mértékben, de eltér egymástól, illetve több esetben azonos szöveghelyeken térnek el a hat évvel idősebb kiadás szövegétől.

RMNy 160, R1v.	RMNy 222, 55.	RMNy 222, 165.
Dávid prófétának imádkozásáról Magasztaljuk Istent irgalmasságáról, El ne feledkezzünk jó téteményiről, Vegyünk tanúságot szent Dávid királyról.	Dávid prófétának imádkozásáról Magasztaljuk Istent irgalmasságáról, El ne feledkezzünk jó téteményiről, Vegyünk tanúságot szent Dávid királyról.	Dávid prófétának imádkozásáról, Magasztaljuk Istent irgalmasságáról, El ne feledkezzünk jó téteményéről, Vegyünk tanúságot szent Dávid királyról.
Erre tanítani akar a próféta, Micsoda szívünket Istenhez indítsa , Amint huszonkilenc részében megírta, Jó tétét Istennek ígyn magasztalja .	Erre tanítani akar a próféta, Micsoda szívünket Istenhez indítsa , Az mint huszonkilenc részében megírta, Jó tétét Istennek ígyn magasztalja .	Erre tanítani akar a próféta, Micsoda szívünket Istenhez indítsa , Az mint huszonkilenc részébe megírta, Jó tétét Istennek igen magasztalta .
Száma nincsen, Uram, irgalmasságodnak, Vége-hossza nincsen kegyelmességednek, Azért magasztallak fölötte mindennek, Mert hiszen én lelköm te ígéretednek.	Száma nincsen, Uram, irgalmasságodnak, Vége-hossza nincsen kegyelmességednek, Azért magasztallak fölötte mindennek, Mert hiszen én lelköm te ígérete[d]nek. ⁹	Száma nincsen, Uram, irgalmasságodnak, Vége-hossza nincsen kegyelmességednek, Azért magasztallak felette mindennek, Mert hiszen én lelkem te ígéretednek.
Kiáltásom, Uram, tőled el nem vetöd , Azért nyavalyámot csak te magad érezöd , Atyai voltodat rajtam megtökéled, Irgalmasságodat nekem megjelentöd .	Kiáltásom, Uram, tőled el nem veted , Az én nyavalyámot csak te magad érezöd , Atyai voltodat rajtam megtökéled, Irgalmasságodat nekem megjelentöd .	Kiáltásom, Uram, tőled el nem veted , Az én nyavalyámot csak te magad érezed , Atyai voltodat rajtam megtökéled, Irgalmasságodat mikor megjelented .

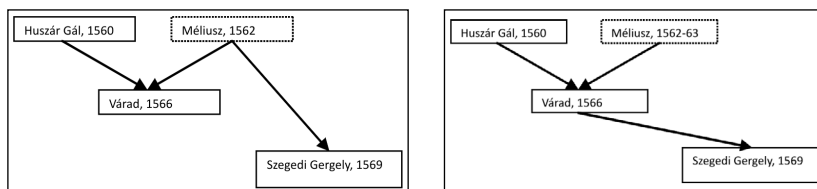
⁹ A nyomtatványban *igereteenec*, esetleg: *igeretecnec*.

RMNy 160, R1v.	RMNy 222, 55.	RMNy 222, 165.
Az pokol torkából te kiszabadítál, Az én lelkömben mikor megnyugotál, Te ígéretedből mikoron bíztatál, Ottan én szívemben bizodalmat adál.	A pokol torkából te kiszabadítál, Az én lelkömben mikor megnyugotál, Te ígéretedből mikoron bíztatál, Ottan én szívemben bizodalmat adál.	Az pokol torkából te kiszabadítál, Az én lelkemben mikor megnyugotál, Te ígéretedben mikoron bíztatál, Ottan én szívemben bizodalmat adál.
Én éjjel és nappal néked hálát adok , Dicséretet mondok örökké teneked, Mind ez világ előtt vallást teszek neked, Irgalmasságodért mert te azt érdemlöd .	Én éjjel és nappal néked hálát adok , Dicséretet mondok örökké teneked, Mind ez világ előtt vallást teszek neked, Irgalmasságodért mert te azt érdemlöd .	Én éjjel és nappal hálát adok neked , Dicséretet mondok örökké teneked, Mind ez világ előtt vallást teszek neked, Irgalmasságodért mert te azt érdemled .
Én tőlem haragod , Úristen, megvonád , Imádkozásomat mihelt meghallgatád, Lelkem csendességét azonnal megadád, Én könyörgésemet mihelt befogadád.	Én tőlem haragod , Úristen, megvonád , Imádkozásomat mihelt meghallgatád, Lelkem csendességét azonnal megadád, Én könyörgésemet mihelt befogadád.	Én tőlem haragod , Úristen, megvonyád , Imádkozásomat mihelt meghallgatád, Lelkem csendességét azonnal megadád, Én könyörgésemet mihelt befogadád.
Szám talán bűnömet mikoron meglátád, Mindjárt szemeidet tőlem elfordítád, Érzöm bűneimet, mint föveny sokaságát , De szent felségednek hívém fogadását.	Szánt alan bűnemet mikoron meglátád, Mindjárt szemeidet tőlem elfordítád, Érzöm bűneimnek, mint fövén sokságát , De szent felségednek hívém fogadását.	Szánt alan bűneimet mikoron meglátád, Mindjárt szemeidet tőlem elfordítád, Érzem bűneimet, mint föveny sokságát , De szent felségednek hívém fogadását.
El ne idegenöljön felséged én tőlem, Tekénts fogadásod, noha nagy sok bűnöm, Mert ha az pokolba vetöd az én lelkem, Nem leszen énnekem soha úgy vigasságom.	El ne idegenöljön felséged éntőlem, Tekénts fogadásod, noha nagy sok bűnem, Mert ha a pokolba vetöd az én lelkem, Nem leszen énnekem soha vigasságom.	El ne idegönüljen felséged én tőlem, Tekints fogadásod, noha nagy sok bűnem, Mert ha a pokolban veted az én lelkem, Nem leszen úgy énnkem soha vigasságom.

RMNy 160, R1v.	RMNy 222, 55.	RMNy 222, 165.
Nem ördög rabjai tésznek rólad vallást, Mert szent felségedre szólnak csak káromlást, Nem várnak tetőled soha szabadulást, De én csak tetőled várok szabadulást.	Nem ördög rabjai tésznek rólad vallást, Mert szent felségedre szólnak csak káromlást, Nem várnak te tőled soha szabadulást, De én csak te tőled várok szabadulást.	Nem ördög rabjai tesznek rólad vallást, Mert szent felségedről szólnak csak káromlást, Nem várnak te tőled többé szabadulást, De én csak te tőled várok igazulást.
Én imádságomot , hiszem, meghallgattad, Mert én siralmamot örömré fordítád, Irgalmasságodat rajtam bizonyítád, Mikor én lelkemet te megvigasztalád.	Én imádságomot , hiszem, meghallgattad, Mert én siralmamot örömré fordítád, Irgalmasságodat rajtam bizonyítád, Mikor én lelkemet te megvigasztalád.	Én imádságomat , hiszem, meghallgattad, Mert én siralmomat örömré fordítád, Irgalm[aj]ságodat rajtam bizonyítád, Mikor én lelkemet te megvigasztalád.
Kész mindenkor lelkem neked hálát adni , Mind ez világ előtt rólad vallást tenni, Sok jó tételedről neked hálát adni, Örökkön-örökké tégedet dicsérni.	Kész mindenkor lelkem neked hálát adni , Mind ez világ előtt rólad vallást tenni, Sok jó tételedről neked hálát adni, Örökkön-örökké tégedet dicsérni.	Kész minden ha lelkem neked énekelni , Mind ez világ előtt rólad vallást tenni, Sok jó tételedről neked hálát adni, Örökkül-örökké téged kell dicsérni.

Schulek sztemmájába helyettesítve a vers utolsó strófáját, azt kellene gondolni, hogy az 1569-es kiadás készítésekor a szerkesztő Szegedi Gergely (egy pillanatra tekintsünk el attól, hogy ő történetesen azonos a szerzővel is) változtatott a szövegen. Ha azonban számba vesszük a váradi kiadás másik versváltozatát is, akkor a Szegedi-féle változtatások nem tűnnek annyira légből kapottnak.

A jelenséget könnyebben magyarázza, ha ilyesféle öröklődéseket tételezünk fel.¹⁰

¹⁰ A sztemma hipotetikus. Hogy a kötetek teljes tartalmát tekintve releváns-e, még nem állt módomban végigellenőrizni.

A másik duplum, a *Jer, emlékezzünk keresztyén népek* incipitű vers (RPHA 645) eltérései pontjai ugyanezt mutatják.

RMNy 160, Y3v	RMNy 222, 94	RMNy 222, 173
CXXI. PSALM. Levavi oculos meos in montes &c. A 103. Psalmus nótájára	CXXI. PSALM. LEVAVI OCULOS MEOS in monte A 103. Psalmus nótájára	PSALMUS CXX LEVAVI OCULOS.
Jer, emlékezzünk keresztyén népek Az nagy Istennek az ő jóvoltáról , Mert csak ő nekünk minden jótévőnk, Mennyben és földön csak ő igazgatónk.	Jer, emlékezzünk keresztyén népek Az nagy Istennek az ő jóvoltáról , Mert csak ő nekünk minden jótévőnk, Mennyben és földön csak ő igazgatónk.	Jer, emlékezzünk keresztyén népek Az nagy Istennek az ú jó váltáról , Mert csak ú nekünk minden jótévőnk, Mennyben és földön csak ú igazgatónk.
Én felemelém én szememet Az nagy hegyekre és az nagy völgyekre, Hogy segedelmet honnan kelly várnom, De nem találék többet az Istennél.	Én felemelém én szememet Az nagy hegyekre és az nagy völgyekre, Hogy segedelmet honnan kelly várnom, De nem találék többet az Istennél.	Én szememet el-felemelém Az nagy hegyekre és a nagy völgyekre, Hogy segedelmet honnan kell várnom, De nem találék többet az Istennél.
Csak ő énnekem én segítségem , Büntől, haláltól, rettenetes kíntól És kárhozattól megment engemet: Ki teremtötte az mennyet és földet.	Csak ő énnekem én segítségem , Büntől, haláltól, rettenetes kíntól És kárhozattól megment engemet, Ki teremtötte az mennyet és földet. ¹¹	Csak ú énnekem én segedelmem , Büntől, haláltól, rettenetes kéntől És kárhozattól megment engemet: Ki teremtötte az mennyet, az földet.
Nem hagy tégedet az késértében Az te lábadot gonoszra nem viszi, Mert az Úristen vigyáz tereád , Mert megesmérted ő áldott szent nevét.	Nem hagy tégedet az késértetben Az te lábadot gonoszra nem viszi, Mert az Úristen vigyáz tereád , Mert megesmérted ő áldott szent nevét.	Nem hagy tégödet az késértetben Az te lábadat gonoszra nem viszi, Mert az Úristen vigyáz terejád , Mert megesmérted ú áldott szent nevét.

¹¹ A nyomtatványban kérdőjellel.

RMNy 160, Y3v	RMNy 222, 94	RMNy 222, 173
Imé keresztyén, mely nagy örömünk Vagyon minekünk az nagy Úristenben, Mert nem aloszik, csak reánk vigyáz És csak ő minket öriznie akar.	Ime keresztyén, mely nagy örömünk Vagyon minekünk az nagy Úristenben, Mert nem aloszik, csak reánk vigyáz És csak ő minket öriznie akar.	Imé keresztyén, mely nagy örömönk Vagyon minekönk az nagy Úristenben, Mert nem aloszik, csak rejánk vigyáz És csak ú minket örzenye akar.
Áldott Úr Jézus megőriz téged Es el-béfedez az ő szent kezével, Minden terhedet ő elviseli És elfedezi az te bűneidet.	Áldott Úr Jézus megőriz téged Es el-béfedez az ő szent kezével, Minden terhedet ő elviseli És elfedezi az te bűneidet.	Áldott Úr Jézus megőriz tégöd Es el-befedöz az ú szent kezével, Minden terhedet ú elviseli És elfedezi az te bűneidet.
Az nap az napon téged el nem ront És az étszakán az hold el nem emészt, Mert az Úristen téged megőriz, Minden gonosztul lelkedet megmenti.	Az nap a napon téged el nem ront És az étszakán az hold el nem emészt, Mert az Úristen téged megőriz, Minden gonosztul lelkedet megmenti.	Az nap az napon tégöd el nem ront És az éccaka az hold el nem emészt, Mert az Úristen téged megőriz, Minden gonosztól lelkedet megmenti.
Örizzen téged az nagy Úristen Minden dolgodban tégedet megáldjon, Valahol te jársz az ő nevében, Megótalmazzon most és mindörökké.	Örizzen téged az nagy Úristen Minden dolgodban tégedet megáldjon, Valahol te jársz az ő nevében, Megótalmazzon most és mindörökké.	Örizzön téged az nagy Úristen Minden dolgodban tégedet megáldjon, Valahol te jársz az ő nevé- ben, Megótalmazzon most és mindörökké.
Szent Dávid írja az zsoltárkönyvben, Ő levelének százhuszon- egy részében, Mikor az Istent ő megesmeré Sok jó voltáról nagy hálákat ada.	Szent Dávid írja az zsoltárkönyvben, Ő levelének százhuszon- egy részében, Mikor az Istent ő megesmeré Sok jó voltárul nagy hálákat ada.	Szent Dávid írja az zsoldár- könyvben, Ű levelének százhuszad rendiben, Mikor az Istent ú megesmeré Sok jó voltáról nagy hálákat ada.

RMNy 160, Y3v	RMNy 222, 94	RMNy 222, 173
Ezt mostan szerzék, Istent dicsérék, Kegyelmes voltát néki megesmerék Segítségében és jótétében, Az ezerötszáz és negyvenkilenczben.	Ezt mostan szerzék, Istent dicsérék, Kegyelmes voltát néki megesmerék Segítségében és jótétében, Az ezerötszáz és negyvenkilenczben.	

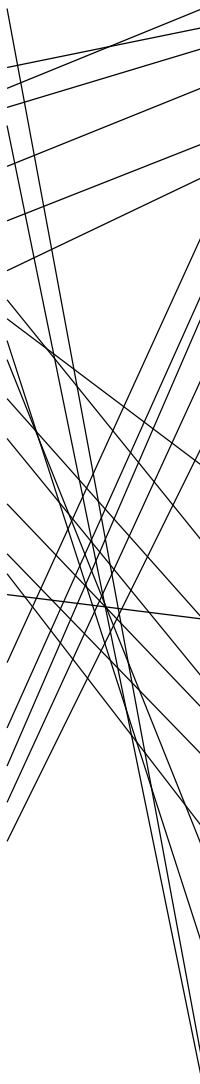
Ha a *Váradai énekeskönyv* tartalmát összevetjük egyik elődjével, Huszár Gál 1560-as kiadásával, meglehetősen nagy átszerkesztés nyomait fedezhetjük fel. Az alábbi táblázat bal oldali oszlopa Huszár Gál 1560-as énekeskönyvének tartalmát ábrázolja úgy, hogy az RPHA számmal jelölt versek a kötet eredeti sorrendjében állnak. A versek túlnyomó többségét innen ismerjük először nyomtatásban (két kivétel akad [RPHA 782 és RPHA 910], ezek korábban Gálszécsi Istvánnál már megjelentek). A jobb oldali hasáb a *Váradai énekeskönyv* szerkezete, a kétszer szereplő versek sötétszürke betűháttérrel vannak megjelölve. A Huszár Gáltól már ismert versek repertóriumkódjai fehér háttér előtt szerepelnek, szürke a háttérük azoknak a számoknak, melyek az először itt, a *Váradai énekeskönyv*ben megjelenő verseket azonosítják.

Ha összekötjük az egyik és a másik kötet azonos verseit, reménytelenül kusza ábrát kapunk.

De vegyünk észre valamit! A *Váradai énekeskönyv* oszlopában szinte homogén szürke felületek látszanak, csak hébe-hóba tarkítják fehér csíkok. És azt is vegyük észre, hogy e fehér cellák közül kettőben vastag szám szerepel, vagyis ezek a kétszer szereplő költemények. Ráadásul a duplán szereplő versek azoknak a variánsai, melyek kevésbé hasonlítanak az 1560-as kiadás szövegére. Rajtuk kívül még három olyan van a szürke blokkban, mely Huszár Gáltól már ismert. Az RPHA 139-es *Az Istennek jóvoltáról*, a 697-es *Jövel, Szentlélek Isten, tarts meg minket igédben*, valamint az 1447-es *Úrnak szolgálai, no, dicsérjétek mindnyájan az Urat* incipitű szövegek. Ha egymás mellé tesszük a Huszár Gál-féle kiadás és a *Váradai énekeskönyv* szövegváltozatait, jelentős különbségeket fogunk köztük találni.

Annyira jelentőseket, melyek jócskán meghaladják a *Váradai énekeskönyv*re egyébként jellemző szolgai utánközlés szintjét – szinte bizonyos, hogy közvetlen kapcsolatuk kizárható. És hasonló figyelhető meg a szürkével jelölt mezők között és előtt látható fehér háttérű verseknél is. Az összes szöveget nem, de az RPHA 139-es szöveg két változatát példaképp közlöm.

RMNy 160	
RPHA	oldalszám
697	A4r
654	A5r
60	A5v
702	A6v
104, 58	A8r-B1r
896, 411, 222	B1r-B3v
1447	B4v
484, 62, 503, 731, 1126, 1368, 739, 478, 497, 363, 735, 977, 219, 720	B5v-E5r
1356, 577, 597	E7v-F2v
639	F5r
417	G1r
1348, 914, 905, 906, 1404, 65, 910, 540, 17	G2v-H8r
374	I1v
59, 659	I3r-I4v
139	I6r
870	I7v
340	I8v
649	K1v
1040	K6r
258	K6v
2019	K7v
481	K8v
640, 934, 295, 1444, 656, 799	L1r-M1v
1445	M3r
1066	M3v
774	M4v
649	M5v
792, 794, 786, 817, 784, 791, 782, 476, 808, 806	M6r-O5v
203, 948, 1306, 1193, 1139, 365, 242, 171, 1360, 199, 1024	O7v-S1r
996	S3v
392, 963, 550, 1436	S5r-T2v
979	T4r
834, 470, 590, 1150	T6r-V4v
415, 732, 74, 68, 195, 729, 1417, 645, 75, 968, 960, 207, 409, 879, 492	V5r-Z2v
943	Z5r
1459	Z6v
584	a1r
1165	a5v
583	a5v
565	b2r
562	b2v
405	b8r
92	c1r
80	c6r
829	c6v
667	d3r
1111	d3v
1122	d8v
699	e5v
1448	e6v
1127	e7v

RMNy 222	
RPHA	oldalszám
104, 58	1
702	2
896, 411, 222	3-5
484, 62, 503, 731, 1126, 1368, 739, 478, 497, 363, 735, 977, 219, 720	6-25
639	26
1348, 914, 905, 906, 1404, 65, 910, 540, 17	30-39
203, 948, 1306, 1193, 1139, 365, 242, 171, 1360, 199, 1024	40-61
1035	63
392, 963, 550, 1436	68-73
834, 470, 590, 1150	74-79
154	80
415, 732, 74, 68, 195, 729, 1417, 645, 75, 968, 960, 207, 409, 879, 492	82-101
1031	103
943	106
59, 659	108
214	110
1220	111
1389	112
374	112
618	114
839	115
379	116
649	117
1313	120
990	123
258	126
640, 934, 295, 1444, 656, 799	127-136
235	137
1066	137
792, 794, 786, 817, 784, 791, 782, 476, 808, 806	140-153
774	155
870	156
444	157
1345	159
228	161
242	165
139	167
848	168
167	171
645	173
499	174
110	175
697	176
1447	176
475	177
1469	178
921	179
368	181
850	181
280	185

RPHA 139

RMNy 160	RMNy 222
Az Istennek jóvoltáról, Emlékezzünk mondásáról , Rólunk gondviseléséről Értsük mit mond halálunkról .	Az Istennek jóvoltáról, Emlékezzünk mondásáról , Rólunk gondviseléséről Értsük mit mond halálunkról .
Az Ézsaiás próféta, Mindeneknek írván hagyta, Hogy Isten őket nyugotja, Kik meghalnak, hogy megtartja.	Az Ézsaiás próféta, Mindenőknek írván hagyta, Hogy Isten üket nyugotja, Kik meghalnak, hogy megtartja.
Mert isméglén feltámasztja, Erős hitvel bizonyítja, Az holtakat, hogy felkölti, És országában beviszi.	Vele együtt feltámasztja, Erős hittel bizonyítja, Az holtakat, hogy felkölti, És országában beviszi.
Ezt csak teszi, hogy dicsérjük, Jó voltát el ne felejtjük, De sőt inkább magasztaljuk, Kik az feltámadást várjuk.	Ezt csak teszi, hogy dicsérjük, Jó voltát el ne felejtjük, De sőt inkább magasztaljuk, Kik az feltámadást várjuk.
Ezeket nyugodalomba, Beküldi ágyas házonkba , És hagyja, hogy nagy örömbe , Ott nyugodjanak az földben.	Ezöket nyugodalomba, Beküldi ágyas házában , És hagyja, hogy nagy örembe , Ott nyugodnának az földben.
Én híveim menjete be, Kaputokat zárjátok bé , Egy kevésse tegyéte be, Hogy haragom ne menjen be.	Én híveim menjetök be, Kaputokat zárjátok be , Egy kevésse tegyétök be, Hogy haragom ne menjen be.
De csak egy kevés ideig, Lesztek egy szempillantásig, Az míg haragom elmúlik, Mind ott nyugodjatok addig.	De csak egy kevés ideig, Lesztök egy szempillantásig, Az míg haragom elmúlik, Mind ott nyugodjatok addig.
Mert az Úrnak nagy haragja, Majd meg indul nagy ereje, És ez földön lakozókra, Majd száll kemény ítéleti.	Mert az Úrnak nagy haragja, Majd meg indul nagy ereje, És ez földön lakozókra, Majd száll kemény ítéleti.

RPHA 139

RMNy 160	RMNy 222
Kivel az ő ellenségít, El vesztheti hitetlenségért , De megtartja az ő népét, Benne való bizodaloméért.	Kivel az ú ellenségít, El vesztheti hüötöltségért , De megtartja az ú népét, Benne való bizodaloméért.
Többé az föld az ő vérét, El nem rejti az ő testét, De Isten az ő életét, Isméglén meg adja lelkét.	Többé az föld az ú vérét, El nem rejti az ú testét, De Isten az ú életét, Feltámasztja az ú lelkét.
Nagy vigasság ez minékünk , Mikor földbe temettetünk, Mert isméglén együtt leszünk, Istennel mikoron leszünk.	Nagy vigasság ez mü nekünk , Mikor földben temettetünk, Mert isméglén együtt leszünk, Istennel mikoron leszünk.
Az mi megholt atyánkfia, Bizonnyal istennek fia, Mit sírunk ha az ő háza, Neki csendes nyugodalma .	Az mü megholt atyánkfia, Immáram istennek fia, Mit sírunk ha az ú háza, Örök Istennek országa .
Az mi dolgunk nyomorúság, Az ő dolga csak vigasság, Kérjük, hogy örök igazság, Legyen velünk szentháromság.	Az mü dolgunk nyomorúság, Az ú dolga csak vigasság, Kérjük, hogy örök igazság, Legyön velünk szentháromság.
Adjon nekünk ő szent lelkét, Halálunk után országát, Láthassuk nagy boldogságát, Örökkön örökké, Ámen.	Adja nekünk ú szent lelkét, Halálunk után országát, Láthassuk nagy boldogságát, Örökken örökké, Ámen.

Úgy tűnik tehát, hogy ezek a szövegek ugyan Huszár Gálnál is olvashatóak voltak, de a váradi szerkesztő nem onnan, hanem másik forrásából vette őket. Figyelmetlensége tehát pusztán arra korlátozható, hogy nem vette észre, amikor egy homogén blokkot átemelt alternatív forrásából, két költeményt megismételt e gesztussal.

A Váradi énekeskönyvbe tehát nagy valószínűséggel tömbönként vándorolnak a versek. Ha a tömbök útját némi szürkítés után ábrázoljuk, az előző, reménytelenül kusza ábránk szinte azonnal értelmezhető lesz.

RMNy 160	
RPHA	oldalszám
697	A4r
654	A5r
60	A5v
702	A6v
104, 58	A8r-B1r
896, 411, 222	B1r-B3v
1447	B4v
484, 62, 503, 731, 1126, 1368, 739, 478, 497, 363, 735, 977, 219, 720	B5v-E5r
1356, 577, 597	E7v-F2v
639	F5r
417	G1r
1348, 914, 905, 906, 1404, 65, 910, 540, 17	G2v-H8r
374	I1v
59, 659	I3r-I4v
139	I6r
870	I7v
340	I8v
649	K1v
1040	K6r
258	K6v
2019	K7v
481	K8v
640, 934, 295, 1444, 656, 799	L1r-M1v
1445	M3r
1066	M3v
774	M4v
649	M5v
792, 794, 786, 817, 784, 791, 782, 476, 808, 806	M6r-O5v
203, 948, 1306, 1193, 1139, 365, 242, 171, 1360, 199, 1024	O7v-S1r
996	S3v
392, 963, 550, 1436	S5r-T2v
979	T4r
834, 470, 590, 1150	T6r-V4v
415, 732, 74, 68, 195, 729, 1417, 645, 75, 968, 960, 207, 409, 879, 492	V5r-Z2v
943	Z5r
1459	Z6v
584	a1r
1165	a5v
583	a5v
565	b2r
562	b2v
405	b8r
92	c1r
80	c6r
829	c6v
667	d3r
1111	d3v
1122	d8v
699	e5v
1448	e6v
1127	e7v

RMNy 222	
RPHA	oldalszám
104, 58	1
702	2
896, 411, 222	3-5
484, 62, 503, 731, 1126, 1368, 739, 478, 497, 363, 735, 977, 219, 720	6-25
639	26
1348, 914, 905, 906, 1404, 65, 910, 540, 17	30-39
203, 948, 1306, 1193, 1139, 365, 242, 171, 1360, 199, 1024	40-61
1035	63
392, 963, 550, 1436	68-73
834, 470, 590, 1150	74-79
154	80
415, 732, 74, 68, 195, 729, 1417, 645, 75, 968, 960, 207, 409, 879, 492	82-101
1031	103
943	106
59, 659	108
214	110
1220	111
1389	112
374	112
618	114
839	115
379	116
649	117
1313	120
990	123
258	126
640, 934, 295, 1444, 656, 799	127-136
235	137
1066	137
792, 794, 786, 817, 784, 791, 782, 476, 808, 806	140-153
774	155
870	156
444	157
1345	159
228	161
242	165
139	167
848	168
167	171
645	173
499	174
110	175
697	176
1447	176
475	177
1469	178
921	179
368	181
850	181
280	185

Mi következik mindebből? Annyi tanulság azonnal kínálja magát, hogy a *Váradai énekeskönyv* Huszár Gálon kívüli forrásának (hogy ez a Méliusz-féle énekeskönyv, esetleg egyéb forrás, az a példa szempontjából majdhogynem mellékes) egy bizonyos részét – noha nem látjuk – mégis olvashatjuk.

Az is erősen valószínűsíthető, hogy a váradai újdonságok nem kéziratból, nem a szóbeliségből, hanem nyomtatott forrásból származnak.

De ami még ezen is túlmutat, az az, hogy megfigyelhetjük a szerkesztés pontos technikáját:

A szerkesztő már forgalomban lévő kötetekben bejelölte a nyomdász számára, hogy hanyadik oldaltól hanyadik oldalig másolja le a tartalmát, a nyomdász pedig szolgálja, az elődkötet nyelvjárási sajátságait is továbbörökítve eleget tett a kérésnek.

A *Váradai énekeskönyv* esete tanulságos: a teljes szöveganyag összevetése nélkül, célzott összehasonlításokkal, úgy látszik, egészen konkrét állításokig lehet eljutni. Sajnos azonban csak olyan esetekben, amikor a vizsgált forrás és közvetlen előzményeinek struktúrája ily mértékben különbözik.

Hasonló szerkezetű kötetek esetében nehezebb betörési pontokat találni.

A most tárgyalandó *Újfalvi-énekeskönyv* nem példa nélküli struktúra. Minden újítása dacára szerkezete nagyban emlékeztet a debreceni énekeskönyvek szerkezetére. Lényegesen nehezebb fogást találni a kötetben, pláne olyat, mely a *Váradai énekeskönyv* esetében látott mutatóványokhoz hasonló látványos eredményt hoz.

Mindazonáltal érdemes az énekeskönyv újdonságai közül néhányat alaposabban szemügyre venni, hátha a versanyag *óvatos sejtéseket* sugallhat.

A kötet harminckét olyan verset tartalmaz, melyet korábban nem ismerünk. Arra most nincs mód, hogy mindegyik szöveggel behatóbban foglalkozzunk, de emiatt nem érdemes bánkódni, java részük igencsak hallgatag provenienciáját illetően.

Vannak azonban némelyek, melyek szóra bírhatók.

1. Sztárai Mihály

Újfalvi két új Sztárai Mihály-verssel gazdagítja az énekeskönyvek korpuszát. Ez a tény önmagában sok szempontból érdekes.

Módfelett különös minden olyan szöveg kinyomtatása, amely évtizedekkel keletkezése után, olykor bőven szerzője halála után kerül sajtó alá. Szkhárosi Horvát András vershagyatéka ilyen sorsú szöveganyag, a tizenhatodik század nyolcvanas éveitől két versét ha ismerjük, majd Bornemisza Péter *Éne-*

kek három rendbe című kötetében egy homogén Szkhárosi-blokkot hoz, szűk negyven évvel a versek keletkezése után, és vélhetően később, mint hogy Szkhárosi elhunyt volna.

Sztárai (és vele párhuzamosan Szegedi Gergely is), ha lehet, még rejtélyesebb. Rejtélyesebb, mert míg Szkhárosi esetében egy lappangó kéziratkupac találkozása Bornemisza Péterrel, ha nem is kielégítő, de legalábbis valószínű magyarázatot ad a jelenségre, addig a másik két szerző művei fel-felbukkanganak korábbi énekeskönyvekben is, lassú bővüléssel aztán kialakítva a ma ismert irodalmi hagyatékukat.

A Sztárai-korpuszhoz az 1590-es debreceni énekeskönyv is hozzátesz, csak úgy mint a Bártfai 1593-as, amiképp az Újfalvi-kötet is.

Nehezen magyarázható folyamat, minden bizonnyal messzire vezető tanulságokkal.

De sokkal érdekesebb, hogy *milyen* Sztárai-versek kerülnek Újfalvi kiadásába. És most nem a tartalmukra gondolok, zsoltárfordítás mindkettő, a 16. század átlagához képest kimagasló minőségű. Fontosabb, hogy *milyen állapotban* kerülnek kiadásra.

Csonkán.

Sztárai szerzőségét általában az akrosztichonból szoktuk igazolni. E versek versfőiből is megtehető könnyedén, annak dacára, hogy világosan látszik, hogy a szöveg integritása sérült.

Sztárai akrosztichonjai szerencsére többnyire látható változások nélkül maradtak ránk, csak egy-két esetben vehetünk észre módosulást. Ezek közül is azok számottevőek, melyek a versek középső részét érintik. Könnyen belátható, hogy a versek eleje, de főképp végük – akár a kolofon, akár csak a verszárlat miatt – lényegesen érzékenyebb, sérülékenyebb, variábilisabb pontjai a szövegeknek. A ma is ismerhető akrosztichonos Sztárai-anyag három esetben árulkodik a szövegeket érintő lényegesebb változásról. Egy esetben az 1590-es énekeskönyv közölte Sztárai-nóvum sérül (RPHA 868), kétszer pedig az Újfalvi-hozta Sztárai-versek (RPHA 941 és 1308) látszanak csonkának.

4029 MICHAEL STARINV

863 MICHAEL STARINVS

868 MICHAEL STARIV FECIT

869 MICHAEL STARINVS KONTRA MAGNUM ORABAT

878 MICHAEL STARINVS

894 MICHAEL STARINVS

941 MICHAEL STAINVS CONTRA IMPIOS

- 983 MICHAEL STARINVS FACIEBAT
 1095 MICHAEL STARINVS
 1016 MICHAEL STARINVS ...
 1020 MICHAEL STARINVS DE VITA ...
 1218 STARINVS
 1248 STARINUS DE IUSTO
 1257 STARINVS
 1259 STARINVS FECIT
 1263 STARINVS FACIEBAA
 1283 STARINVS
 1295 STARAI MIHAL
1308 STARAI IAHAL
 1309 STARAI MIHAL

Mi jelentősége lehet mindennek? Az, hogy az Újfalvi-közlés bizonyosan kevesebb, mint az eredeti vers. Valami volt tehát ezekben a versekben, melyeknek – fogalmazzunk egyelőre így: – Újfalvi szerint nem volt helye egy énekeskönyvben.

A szerkesztői előszó szerint Újfalvi két dolgot nem kedvelt különösen a zsolttárfordításokban, ha messze távolodnak a Bibliától (hogy e tekintetben mennyire nem volt következetes, arra bőséges példatárat lehetne összeállítani), illetve, ha a szöveg személyessége szemben áll a gyülekezeti jelleggel; e szempontot viszont többé-kevésbé következetesen érvényesítette a szerkesztés során.

Vádolhatók-e Sztárai Mihály zsolttárfordításai túlzott személyességgel? Semmi esetre sem. A ma is ismerhető zsolttárfordításai alapvetően alkalmasak a gyülekezeti éneklésre. Eltávolodnak-e a zsolttárszövegtől? El, amennyiben szisztematikusan krisztianizálnak.

Sztárai zsolttárfordítására általában jellemző, hogy közvetlen keresztény tartalommal tölti fel az ószövetségi zsolttárszövegeket. Legszemléletesebben ez a 23. zsolttárról készített parafrázisában érhető tetten. Egyáltalán nem szokatlan Sztárai zsolttárszövegeiben Jézus Krisztus említése. Az viszont különös, hogy e két csonka zsolttár egyáltalán nem tesz ilyet. Megeshet, hogy épp ilyen említések hiányoznak a versszövegből. De aligha képzelhető el, hogy ez Újfalvi szemét bántotta volna.

Lépjünk azonban egy kicsit tovább.

2. Skaricza Máté és Rimay János

Újfalvi híres előszavában méltatja a komplett psaltériumot elkészíteni igyekvő Skaricza Mátét, akitől verset is hoz. Egyet bizonyosan, amennyiben hihetünk az akrosztichonnak. Néhány olyat is, amelyről a későbbi kiadók tudni vélik, hogy szerzőjük Skaricza, de az ő ítéletükben nem oly könnyű megbízni, tekintve, hogy Eckhardt Rimay kritikai kiadása óta tudjuk, hogy az egyiket (*Az jó hitű ember* RPHA 14) nagy eséllyel Rimay János szerezte. Mindenesetre nagy mértékben hasonlít egy olyan versre, melyet az *Istenes énekek* rendezett kiadásaiból ismerünk, és igen valószínűen maga Rimay látta el argumentummal. Eckhardt az Újfalvi-féle redakciót egy korai Rimay-szövegnek gondolta, melyet később aztán átdolgozott volna a költő, és Klaniczay híres *Hozzászólásában*¹² is azt valószínűsíti, hogy Rimayé lehet a vers, nem tartja elképzelhetőnek, hogy Rimay elorzott és átdolgozott volna egy egyébként is általa – Klaniczay által – közepszerűnek mondott szöveget.

Akárhogy is: a két variáns oly mértékben hasonlít, hogy logikus egy eredetit mögéjük képzelni (ha ugyan nem egyikük maga az eredeti), de különböznek is annyira, hogy biztosak lehetünk benne, valaki nagyon elégedetlen volt a másik változattal.

MÁS	LXXXVI. Psalmus Nóta: Irgalmazz Úristen &c.
[...]	
Az jó hitű ember szelíd e világon, Senkire nem támad, bár sok bosszút valljon , Megalégszik azzal, hogy égbe kiáltson , S inségében fejet az Istennek hajtson.	Az jó hitű ember szelíd ez világon, Senkire nem támad, bátor bosszút lásson , Megalégszik azzal, hogy az Úrra fusson , Ellensége ellen és ím ígyen szóljon.
Mondván: oltalmaddal, Uram, hajlj hozzám. Mert ha megtekinted, nagy az én nyavalyám, Én szegény fejemet annyira alázám, Hogy ellenségemnek földig magam hajtám.	Figyelmezzél Uram, kérlek, ide hozzám, Mert ha megtekinted, nagy az én nyavalyám, Szegény fejem immár szintén megaláznám, Ellenségimnek magamat lehajtám.
MA szelídség ellen mostan is nem vétek, Tűrésemmel inkább mind holtomig élek, Tudván, hajjaimban hogy el nem merülek, Mert segítségéből kész megmentést érek.	Az ártatlanságnak ellene nem vétek, Tűrésemmel inkább sok ideig élek, De te reád nézvén majdan elmerülök, Megszabadulásért míglen hozzád érök.

¹² KLANICZAY TIBOR, *Hozzászólás Balassi és Rimay verseinek kritikai kiadásához*, A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei, XI (1957), 265–338, 321–322.

Azért te szolgálodnak siess oltalmára, Hogy gonoszság miatt ne jussak halálra, Csak tégedet várlak lelkem válttságára , Eltiprott igyemnek bosszúállására.	Azért te szolgálodnak siess oltalmára, Hogy az gonoszokkal ne jussak halálra, Csak tégedet várlak az én válttságomra , És rajtok érettem bosszúállásokra.
Vidámíts meg immár hitem szerint egyszer , Hogy elvegye zsoldját a versengő ember, Híveid romlását ne örülje többszer, Ki miatt epedtem én is sok ezerszer.	Engemet is immár vidámíts meg egyszer , Hogy elvegye zsoldját az fajtalan ember, Híved romlását ne örülje többször, Kiért meg epedtem én nagy sok ezerszer.
Évigasztalj meg engem , szolgálodat, Úristen, Mert lelkem tehozzád emelem szüntelen, Tudván, hogy ép és bőv kegyelem kezdedben Mindenekhez, akik élnek igaz hitben.	Vigasztald meg az te szolgálodat Úristen, Mert lelkem emelem te hozzád szüntelen, Lám csak te vagy az jó, kegyelmes Úristen , Mindenekhöz az kik vadnak igaz hitben.
Végzetlen a te jóvoltod mihozzánk, Mennyből is e földre néz hív két szemed ránk , Segítésül azért siess jőni hozzánk, Hogy meg ne emésszen számtalan nyavalyánk.	Végzetlen az te jótéted mihozzánk, Mennyből is az földre semeid mireánk , Mikoron imádunk, siess ide hozzánk, Hogy meg ne emésszen számtalan nyavalyánk.
Sok istenek közül, kiket e világ néz, Nincs senki hasonló hozzád, ki csudát téssz, Kölcsön erőt mástól és hatalmat nem kérsz , Mert minden szükségre karod ereje kész.	Sok istenek közül kiket ez világ néz, Nincs senki hasonló hozzád, ki csudát téssz, Temérdek sok népet, melyet egyedül bírsz , Szent tiszteletre csak te magadért hisz.
	Azért engedelmes neked minden állat, Valamely te széles kezdedben akadhat, De feljebb az ember okos és fő állat, Jó voltodért téged mindenütt imádkhat.
	Mert csak te vagy fölség ez széles világon, Kinek mása nincsen uralkodásában, Mindent arra vihetsz hatalmasságodban, Kiket egyedül bírsz szabad akaratan.
Oktass útaidra engemet, Úristen, Hogy híven élhessek te ismértegedben, Erősíts engemet a te félelmedben, Hogy én szívem áldjon téged igaz hitben.	Utaidra oktass engemet, Úristen, Hogy éljek ez földön te esmértegedben, Erősíts naponként az te félelmedben, Hogy én szívem áldjon téged igaz hitben.
Dicsírlek is téged örökké szívemből, Mert jóvoltod hozzám érzettem mindenből, Hála légyen néked éntőlem vég nélkül, Hogy megmentél engem halálos inségtől.	Dicsírlek is inkább szívemből örökké, Mert jóvoltod látom hozzám mindenestül , Hála legyen neked, hogy lelkem megmented , És az én fejemet halálos inségből.
Sok irigy barátim , imé, elomlának , Kik gyűlölségekből reám támadának, Kikből kiállani hogy nem is tudának , Mind fejenként tőled kigyomláztatának.	Sok fajtalan népek ime rám omlanak , Kik nagy erőszakkal reám támadtanak, De hogy szent neveden semmit nem adának , Azért mind fejenként meggyaláztatának.
Mert te, Uram, jó vagy, s kész a kegyelemre , Kik tehozzád térnek, s néznek intésedre , De sok tőrés után, ha térsz büntetésre, Gonoszok hajtának veszedelmes részre.	Mert kész vagy Úristen te az kegyelemre , Hajlandó az jóra, mi segítségünkre , De sok tőrés után, ha térsz büntetésre, Gonoszok elvesznek csak hamar végtére.

Te nagy **jóvoltodért** állj fogadásidba,
És könyörülj rajtam sok nyavalyáimba,
Szolgádat részelted szent áldomásidba,
És szolgálód fiát ne hadd habjaiba.

Hogy akik gyűlölnék, s **életemet bánják**,
egyenek **előtted azok gyaláztattak**,
Sok jelekből rajtam szemekkel is lássák,
Hogy szeretsz, s vermemet ők heában ássák.

Te nagy **jóvoltodból és fogadásodból**,
Könyörülj énrajtam az én nyavalyámban,
Részelted szolgádat te áldomásodban,
Tarts meg szolgálódnak fiát az halálban.

Hogy az kik gyűlölnék életemet bánván,
Legyenek **miattam mint meggyaláztatván**,
Lássák meg, hogy engem szeretsz Uram nyilván,
Keserűségemből örömet támasztván.

Ezek az Dávidnak kevély népe ellen
Buzgó imádsága ez földön éltében,
Írta be nyolcvanhat szép dicsíretében,
Hogy nyomorúságban tanuljunk mi ebben.

Eckhardt és Klaniczay véleménye, mely szerint Rimay saját zsoltárfordítás-zsengéjét dolgozta át érett fejje az akkori elvárásainak megfelelően, nem feltétlenül igazak. Nehéz ugyanis elképzelni, hogy akár a korai, akár az érett Rimay János számlájára olyan strófák megköltését írjuk, melyek furcsán hangoznak egy tisztességes evangélikus szerző szájából (v. ö.: 8. strófa *Sok istenek...*), hovatovább majdhogynem nonadorantista húrokat pengetnek.

Nem elképzelhetetlen, hogy Sztárai két zsoltárja esetében és a szóban forgó Rimay–Skaricza-szöveg esetében is Szentháromság-tagadó szerkesztő kéznyomait vélhetjük felfedezni. Félreértés ne essék, nem Újfalvit vádolom Szentháromság-tagadással, csak azt igyekszem sejtetni, hogy Újfalvi bizony bedolgozott antitrinitárius forrásokat is a kötetébe. Azonban ízlése és saját jól felfogott érdeke miatt is bölcsen tartózkodott attól, hogy ezeket az előszóban megemlítsse.

Hogy egy Rimay-szöveget unitárius közvetítés juttatott el Újfalviig, egyáltalán nem légből kapott és hagymázos feltételezés. Gondoljunk csak arra, hogy Balassi *Bocsásd meg Úristene* és Rimay *Adj már csendességet* kezdetű verse¹³ nyomtatásban legkorábban az unitáriusoknál jelenik meg. Valószínűbb egy forrás anyagának egyszeri hagyományba injektálódását elképzelni, semmint azt feltételezni, hogy számos önálló verskézirat köröz és időnként szerkesztőre és nyomdára talál. Szinte bizonyos, hogy a Balassi–Rimay-anyag törmelékeinek korai gyülekezeti énekhagyományba való becsatornázódásának egyik ága az unitáriusokon keresztül vezetett.

Azt sejtetem tehát, hogy Újfalvi 1602-es énekeskönyve szerkesztésekor birtokolt és használt egy, a 16. század végén készült unitárius énekeskönyvet, mely-

¹³ PAP Balázs, *Az Istenes énekek margóira = GHESAURUS. Tanulmányok Szentmártoni Szabó Géza hatvanadik születésnapjára*, szerk. Csörsz Rumen István, Bp., reciti, 2010, 335–342.

ből némely énekeket átemelt sajátjába is. Átemelte a csonka Sztárai-verseket, és átemelte az alaposan átdolgozott Rimay-szöveget is. Kontrollpéldány és egyéb forrás híján olyan formában tehetett csak, ahogy ott találta: a Sztárai-szövegeket csonkán, a Rimay-verset igencsak átdolgozva. Hogy teológiai vagy műfaji szempontból egy verset – lett légyen bár az akár Balassié is – megváltoztatnak, arra könnyű példát mondani. Épp a *Bocsásd meg Úristennel* történt ilyesmi, és alighanem épp akkor, amikor az *A jó hitű ember* kezdetű vers szövege is átalakult. Akkor kapta meg a *Bocsásd meg Úristen* az utolsó előtti, a versen belül viszont egyetlen többes szám első személyű strófát, mellyel alkalmassá vált arra, hogy egy közösség, egy egész gyülekezet énekelhesse.¹⁴

És úgy tűnik – pontosabban: azt sejtetem – hogy ez az átalakítás kevés lehetett a személyes hangot nem szívlelő Újfalvinak, és ezért nem importálta kötetébe a *Bocsásd meg Úristent* és ezért nem kellett neki az *Adj már csendességet* sem.

Egy Szentháromság-tagadó énekeskönyv forrásként tételezése viszont könynyebben magyarázná meg, hogy hogyan jut hozzá Újfalvi Bogáti Fazakas Miklós egy – szövegűség tekintetében hangoztatott nézeteinek minden tekintetben megfelelő – zsoltárához.

De mi is lehetett ez a titokzatos énekeskönyv?

A lehetőségek nem túl számosak. Én legszívesebben a mára elveszett Enyedi György-félre gondolnék.

Nem csak azért, mert ennek létét valószínűsíteni lehet, de azért is, mert az először Újfalvinál megjelenő Kecskeméti Vég Mihály-vers (melyet egyébként valószínűleg Szegedi Gergely írt¹⁵) igencsak rezonál Enyedi György *Hetvenkettedik beszédére*:

„Mert rakva ez az város az sok megmondhatatlan hazugsággal, rágalmasokkal, árulkodással és egyébfelől való bolond ítéletekkel...”¹⁶

Kecskemétinél:

Egész ez város rakva haraggal,
Egymásra való nagy bosszúsággal,
Elhíresedett az gazdagsággal,
Hozzá fogható minden álnoksággal.

¹⁴ Uo.

¹⁵ PAP Balázs, *Históriák és énekek*, Pécs, Pro Pannonia, 2014, 150–161.

¹⁶ *Enyedi György prédikációi*, s. a. r., tan., jegyz. LOVAS Borbála, Bp., 2016, 82.